

Образ дитини-сироти, яка виховується в дитячому будинку

Постановка проблеми. Проблема сирітства не є новою проблемою для нашого суспільства і відома з давніх часів. Сирітство як соціальне явище існує стільки ж, скільки й людське суспільство. Війни, епідемії, стихійні лиха призводили до того, що діти ставали сиротами. У кожному суспільстві, залежно від економічного становища та політичного устрою, соціально-економічного розвитку, шляхи її вирішення (оскільки остаточно вирішити проблему сирітства нереально) різні за формою та змістом. В Україні діє державна система опіки над осиротілими дітьми, Закон України «Про дошкільну освіту» визначає одним із типів загальноосвітніх закладів системи освіти - дошкільний навчальний заклад (дитячий будинок). Дитячий будинок забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках та утримуються за рахунок держави. Принцип колективного виховання, на яких базується інтернатна система та зростаюча хвиля дитячого сирітства на сучасному етапі розвитку нашої держави потребує вирішення персональних проблем кожної дитини-сироти, і кожна дитини-сироту слід розглядати як окрему людську долю.

Дитина-сирота та сирітство взагалі є об'єктом досліджень різних наук, зокрема педагогіки, психології, медицини, права, історії. Питання тлумачення відповідних термінів порушують в працях, присвячених системному дослідженню питань сирітства, тлумачних та тематичних словниках, підручниках з соціальної педагогіки та соціальної роботи, національних нормативно-правових та міжнародних маніфестах. Визначення термінологічних понять, що стосуються питань сирітства, розкрито в дослідженнях Л.Артюшкіної, А.Полянничко, Г.Бевз, М. Галагузової, В. Курбатова. Вчені С.Бадер, Р.Моїсеєнко, А.Прихожан, І. Єжов, А.Шахманова досліджують проблеми формування особистості дітей-сиріт та підкреслюють особливості розвитку осиротілих дітей залежно від різних чинників

впливу на них. **Метою** цієї статті – на основі сучасних наукових досліджень розкрити образ дитини-сироти, яка виховується в дитячому будинку.

Виклад основного матеріалу. Термін «сирота» має певні відмінності в історичній та сучасній трактовці. Історично втрату батьків дитиною пов'язували лише з їх смертю. Характерною рисою для українського народу було й те, що до складу сиріт зараховували дітей, які втратили одного з батьків. Традиційно сиротою вважалась «дитина або неповнолітній у якого помер один або обоє з батьків» [4]. Саме в такому значенні термін до цього часу подається в тлумачних словниках. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» наводиться таке значення слова «сирота»: «Дитина, підліток, що втратили батька й матір або одного з них // Людина, що залишилась без рідних, близьких; одинока, самотня людина» [1]. Широкий зміст вкладає в цей термін В.І Даль, знімаючи у визначенні вікові обмеження: «Сирота у кого немає батька або матері, або немає обох, це кругла сирота» [2].

На сьогодні поняття втрати батьків дитиною розглядають ширше: з одного боку, традиційно, як смерть батьків, та, з іншого – в сучасній педагогічній літературі як дитина, яка не може з певних причин чи за власних інтересів залишатися в сімейному оточенні й потребує захисту та допомоги з боку держави [5]. За цим принципом розрізняють дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. У науковій літературі вживають також синонімічні до поняття «діти-сироти» терміни, зокрема «прямі сироти», «біологічні сироти», «фізичні сироти».

Поряд із поняттям «діти-сироти» Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001р. окреслює та обґрунтовує зміст поняття «діти, позбавлені батьківського піклування» - «діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відбирання в батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісти зниклими або недієздатними, оголошення їх померлими, відбування покарання в місцях позбавлення волі та перебування їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаними з ухилянням від сплати аліментів та відсутністю відомостей

про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також покинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки та безпритульні діти» [5]. Таким чином, усі перераховані вище групи дітей осиротіли, маючи живих батьків. Для визначення саме такої категорії дітей у науковій літературі використано термін «соціальні сироти», який активно вживають в українській науці з кінця 80-х рр. Як синоніми поняття «соціальні сироти», зокрема для визначення категорій дітей, яких залишили в пологових будинках, лікарнях, спеціалізованих закладах, у світовій практиці використовують й інші поняття: «діти, яких залишили», «діти, від яких відмовилися батьки», «державні немовляти», «народжені, щоб бути покинутими», «вічні новонароджені» тощо. Як бачимо, історично статус сироти надавався дитині у випадку смерті її біологічних батьків, сучасне ж тлумачення містить і категорію дітей, сім'ї яких неспроможні їх виховувати, сиріт при живих батьках, тобто соціальних сиріт.

На сьогодні в Україні за підрахунками експертів налічується приблизно 150 тисяч дітей-сиріт, третина з яких виховується в дитячому будинку. Дитячий будинок – це специфічне середовище, що впливає на процес розвитку особистості дитини, а також процес її соціалізації. У наш час особливого значення набуває педагогічна підтримка дітей-сиріт дошкільного віку в умовах дитячих будинків. Для того, щоб процес педагогічної підтримки був ефективним, необхідно скласти образ дітей, зазначеної категорії, розуміти їх внутрішній світ. Проаналізувавши роботи вищезазначених вчених, ми дійшли висновку про те, що діти-сироти, які виховуються в умовах дитячого будинку, мають серйозні порушення у сфері формування особистості. У багатьох вихованців дитячих будинків є діагноз: затримка психічного розвитку (ЗПР). Але навіть ті діти, яких психологи, дефектологи та педагоги визначають як нормальних, мають низку особливостей. Це зумовлено тим, що дитина, яка залишилась без батьків з моменту свого народження, потрапляє до закладу державної опіки (Будинок для малюків). Потрапляючи до Будинку для малюків, дитина відчуває гостру депривацію. Це зумовлено тим, що розірвано зв'язок між дитиною та матір'ю: відсутні фізичний та емоційний контакти між

ними. Окрім негативного впливу депривації на розвиток дитини, у малюків, спостерігається низька потреба в спілкуванні. Це пов'язано з тим, що дитина вже пройшла фазу підкорення, примирення з негативною ситуацією, в умовах якої вона опинилась. У цих дітей значно пізніше, ніж у звичайних дітей, формується «комплекс оживлення». Мімічні реакції, загальні моторні та звукові реакції загальмовані або зовсім не розвинуті. Емоційні порушення виявляються у формі поганого настрою дитини, нудьги, апатії, інколи – агресії. У дітей часто виявляється плаксивість, пригніченість, драгівливість, що констатується дорослими як агресія. Усе це спроба організму дитини відновити емоційні контакти з близькою людиною. Чим швидше це відбудеться, тим меншою мірою порушується розвиток дитини [7].

У віці 3-х років згідно з чинним законодавством України дитина з Будинку для малюків потрапляє до Дитячого будинку. Але для дитини перехід від одного державного закладу до іншого є серйозною стресовою ситуацією. Нові умови загострюють депривацію, що почалася ще в ранньому віці. Діти відмовляються розмовляти, стають більш збудженими, роздратованими, похмурими. Вони тимчасово втрачають уже набуті навички елементарного самообслуговування, уміння висловлювати свої прохання [6]. На фоні стресової ситуації, пов'язаної з переходом з одного закладу до іншого, у дитини спостерігаються й інші відхилення у формуванні особистості, зокрема вони стосуються 3-х сфер: інтелектуальної, вольової, емоційної.

Недостатній інтелектуальний розвиток дитини виявляється в слабкій сформованості пізнавальних процесів дитини-сироти, нестійкій увазі, поганій пам'яті, слабо розвинутому мисленні (наочно-образного, абстрактно-логічного, вербального), низькій ерудиції тощо. Цьому існує багато пояснень – від порушення нормальної роботи мозку до відсутності ефективного навчально-виховного середовища (педагогічна занедбаність) [7].

Психологічні дослідження рівня та особливостей інтелектуального розвитку вихованців дитячих будинків свідчать про те, що розвиток уваги та пам'яті дітей-сиріт не суттєво відхиляється від норми, однак, результати дослідження доводять, що в зазначеній категорії дітей недостатньою мірою сформована картина світу. Найбільш виражено зниження вербально-логічного мислення. Для дітей-сиріт дошкільного віку,

які виховуються в дитячих будинках, найбільшою складністю знайти відповідь на такі прості питання, як: «Хто Вам більше подобається?», «Що ви любите?», «Який у Вас настрій?» [7].

Найбільші порушення в дітей-сиріт, які виховуються в умовах дитячих будинків, спостерігаються в емоційно-вольовій сфері: порушення соціальної взаємодії, невпевненість у собі, зниження самоорганізованості, цілеспрямованості, недостатньо розвинутій самостійності, неадекватній самооцінці, відсутності тенденції до співробітництва. Дослідження, що проводились під керівництвом І.В. Єжова, свідчать про те, що порушення вольової сфери дошкільника-сироти, що мешкає в дитячому будинку, виявляються у вигляді підвищеної чуттєвості до різних перешкод, неготовності долати труднощі, зниження потреби в досягненні успіху, порушення емоційних контактів з оточуючими, схильності до депресивних станів тощо [3].

У дітей-сиріт, які виховуються в дитячих будинках, спостерігаються порушення, спровоковані нереалізованою потребою в батьківській любові, визнанні. Саме це є однією з причин серйозних порушень у сфері емоційного розвитку [6]. Мінкова Е.А. на основі власних досліджень описує емоційний портрет дитини-сироти та відокремлює в зазначеній категорії дітей такі риси: знижений фон настрою; бідна гама емоцій; схильність до швидкої зміни настрою; стереотипність емоційних проявів; схильність до тривоги, страху; нестабільність емоційних контактів з оточуючими; нерозуміння емоційного стану інших людей; імпульсивність, афективні реакції.

Особливою проблемою дитини-сироти, яка виховується в дитячому будинку, є неможливість побути на самоті, оскільки для цього відсутні належні умови - немає вільного приміщення, життя дитини регулюється жорсткими режимними правилами. Відсутність умов для внутрішнього зосередження стандартизує певний соціальний тип особистості [6]. Народившись, дитина одразу потрапляє у світ соціальних відносин - світ відносин між людьми. Засвоюючи певні ролі, людина соціалізується, стає особистістю. Відсутність нормальних контактів (сім'я, друзі, сусіди) призводить до того, що образ певної соціальної ролі створюється на підставі суперечливої інформації,

яку дитина отримує з різних джерел. Завдяки цьому в сиріт часто виникає ілюзорний образ тієї чи іншої соціальної ролі. Формується неправильне уявлення про свою соціальну роль „сироти". Ця роль реалізується дитиною протягом усього наступного життя.

Таким чином, аналіз образу дітей-сиріт дошкільного віку, які виховуються в дитячих будинках, свідчать про те, що зазначена категорія дітей має значні соціальні та психологічні порушення особистості.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: [в 4-х т.] /В.Даль – Т.4. – М.: Рус. яз., 1991. – 864 с.
3. Ежов И.В. Программа психологического обеспечения духовного развития Яснополянского детского дома / И.В. Ежов. – Ясная Поляна, 1997. – с. 56-62
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: [Ок. 57 000 слов] / под. ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
5. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
6. Минкова Э.А. Особенности личности ребенка, воспитывающегося вне семьи / Э.А.Минкова // Очерки развития детей, оставшихся без родительского попечения. – М.: 1995. – Вып. 4. – С. 9-10
7. Шахманова А.Ш. Воспитание детей-сирот дошкольного возраста / А.Ш. Шахманова / под. ред. С.А. Козловой.- М.: Изд. центр «Академия», 2005. – 192 с.

Ю.В.Кахіані

Образ дитини-сироти, яка виховується в дитячому будинку

Анотація. Стаття присвячена проблемі дослідження особливостей розвитку особистості дітей-сиріт дошкільного віку, які виховуються в умовах дитячих будинків.

Ключові слова: дитина-сирота, діти, позбавлені батьківського піклування, сирітство, соціальні сироти, дитячий будинок.

Анотация. Стаття посвящена проблеме исследования особенностей развития личности детей-сирот дошкольного возраста, воспитывающихся в условиях детских домов.

Ключевые слова: ребенок-сирота, дети, лишенные родительской опеки, сиротство, социальные сироты, детский дом.

Annotation. This article is devoted the problem of reseach of personality development of pre-school age orphans, who are brought up in a child's houses.

Keywords: orphan child, children without parental care, orphans, social orphans, orphanage.